

— Manušové z Auvergne, poslední francouzští nomádi

*Bernard Leblon (*1934) je předním francouzským odborníkem na flamenco a jeho producenty – Gitany. Na toto téma publikoval několik knih a článků. V 80. letech založil na univerzitě v Perpignanu Centrum multidisciplinárních studií o minoritách (Centre de recherches pluridisciplinaire sur les minorités), kde také do roku 1994 vyučoval. Je členem několika organizací zabývajících se romskou historií, hudbou a jazykem.*

V následujících dvou článcích nás stručně seznamuje s historií Romů ve Francii a s jejich hudbou. Spíše než o odborné články se jedná o jakési eseje, do kterých vnáší osobní reflexi současného stavu věcí. Žije v horách poblíž Perpignanu ve velkém starém domě, kde ho občas navštěvují jeho romští přátelé z různých romských subetnických skupin.

Ve Francii žijí tři hlavní skupiny Romů:

Jako první přišli na její území příslušníci sinto-manušských skupin, a to – od 15. století příslušníci francouzské podskupiny (*valštické Manuš*), později Romové z německé podskupiny (*gačkené Manuš*), kteří pobývali v Německu, a Sintové, kteří pobývali v Itálii. Další velká skupina Romů – Gitani (Kalé), přišla do Francie koncem 18. století (katalánská podskupina) a později andaluská (nebo španělská) podskupina. A konečně, od počátku 20. století, přichází skupina tzv. „Rom“,¹ z nichž někteří byli až do poloviny 19. století drženi v Rumunsku v otroctví.

Nerad mluvím o Romech obecně, protože i přes mnoho společných znaků jsou mezi jednotlivými skupinami a podskupinami velké rozdíly. Zároveň ale také nerad mluvím o jedné skupině nebo o jedné podskupině zvlášť. Kontakty, které jsem navázal v průběhu uplynulých padesáti let, mne naučily, že je třeba se vyhýbat generalizaci, a to samozřejmě platí pro příslušníky jakékoliv lidské populace. Proto se omezují na popis lidí, které znám, mluvím o té a té rodině nebo ještě spíš o tom a tom jedinci. I to činím se stále většími obtížemi a nedůvě-

¹ Apelativum užívané francouzskými Romy pro subetnickou skupinu u nás známou pod názvem „olaští“ Romové. Pro větší přehlednost se ve francouzštině někdy užívá transkripce *Rrom*, zde respektuji originál (pozn. překl.).

rou ke svým tazatelům. V každém případě je mnohem jednodušší mluvit o věcech, které známe jen povrchně, než odhalovat před neznámými lidmi životy osob, s nimiž máme blízký vztah, sdílíme s nimi určitou intimitu. Máme totiž pocit, že je tím zrazujeme. Velmi dlouho se po mně chtělo, abych se účastnil různých přednášek a seminářů pro veřejnost, zvláště pro sociální pracovníky a pracovníky státní správy, kteří se při své práci setkávají s Romy. Mělo to napomoci porozumění a zlepšení vztahů mezi nimi. Dělal jsem to rád, protože jsem doufal, že bych tak mohl zabránit nedorozuměním a konfliktům. Myslel jsem si, že je třeba mluvit, informovat gádže (Neromy) o Romech co nejvíc, protože jsem byl přesvědčen, že projevy rasismu či zavržení ze strany Neromů pramení z neznalosti Romů. Zároveň jsem ale vnímal, že většina Romů preferovala taktiku „neviditelnosti“, a uvědomil jsem si poměrně záhy dvojznačnost svého chování. Toto kulturní dilema vyjádřil velmi přesně jeden mladý romský intelektuál, piemontský Sinto José Brun, během konference v La Rochelle (1988):

„Ve skutečnosti neradi šíříme informace o svojí kultuře, z různých důvodů. Mnoho Romů, kteří dnes žijí v majoritní společnosti, je ‚neviditelných‘ – jsou zapojeni do různých ekonomických struktur a lidé o jejich původu nevědí. Dnes po nás chtějí, abychom se zapojili do dění občanské společnosti. Je to konfrontace mezi naším přáním být neviditelní, uchránit si svou kulturu na straně jedné a oprávněnou nutností reagovat na současné dění na straně druhé... Představte si tedy dilema, před kterým stojíme: nabídnout nebo odhalit cizím naši kulturu v době, kdy se velmi diskutuje o možnostech našeho přijetí do společnosti.“

Znal jsem jiného francouzského Roma, také Sinta, který více než čtyřicet let bojoval za to, aby svou kulturu představil gadžům a zbořil tak jejich předsudky vzhledem ke svému lidu. Zpívá písničky jako je tato (někdy v sintštině, nejčastěji ale ve francouzštině, aby mu všichni rozuměli):

*Poslouchej mě, poslouchej mě, gádžo.
Já jsem, vzpomínáš si, jsem cikán,
kterého si jednou před svými chytil a křičel si:
„Na zloděje! Na zloděje, přinese nám smůlu!“
A věděl jsi, že jsem nevinný, ale chytat cikány je zábava.*

*Chci zpívat, zpívat
abyste pochopili,
že nemáte soudit, gádžové,
romský lid skrze vaše legendy*

*Poslouchej mě, poslouchej mě, gádžo.
Myslíš opravdu, že jsme tak jiní?
Nemáme, gádžo, stejnou krev?
Stejnou krev, co prolévali naši otcové, když bojovali bok po boku ve válce?
Nemáme, gádžo, stejné srdce? Stejně slzy tváří v tvář neštěstí?*

*Chci zpívat, zpívat,
abyste pochopili,
že nemáte soudit, gádžové,
cikánský lid skrze vaše legendy.“*

(orig. ve francouzštině)

Tento můj sintský přítel se jmenuje Lick. Napsal také mnoho knih, aby vyprávěl o svém životě, o životě svých lidí a ukázal gádžům, že nemusí mít z Romů strach a zavrhat je. Dnes cítím, že je zklamaný, trochu zahořklý. Jeho lidé mu vyčítají, že odhalil jejich soukromí gádžům, a gádžové nevypadají, že by jeho poselství pochopili. Podezíravost a nenávisť vůči Romům jsou zde stále a nové francouzské zákony brzy znemožní život i těm posledním kočovníkům.

Chci zde mluvit o těch, kteří donedávna kočovali s koňmi a s dřevěnými vozy. Jedny z posledních jsem poznal před deseti lety v auvergueských horách. Byl jsem velmi překvapen, protože jsem netušil, že ještě existují. Viděl jsem, jak se ke mně po malé cestě ohraničené lesem blíží jeden z těch starých vozů. Byl tažen dvěma koňmi. Vzadu běželo hříbě. Nad střechou bylo vidět kouř, vycházející z komína kamen. Vepředu šel střapatý, velmi černý muž, který náruživě posunkoval. Přirozeně jsem se s ním chtěl seznámit a on se také stal mým přítelem.

S ním a se členy jeho rodiny (Reinhardtovi, Zieglerovi a Gargovitchovi) jsem potom jezdil po Auvergne. Tábořili jsme na březích řek, řezali tam proutí, ze kterého dělali muži úžasné, vícebarevné košíky, které ženy chodily prodávat od domu k domu (Romové říkají „faire la chine“²). Hledali jsme dobrá místa pro pastvu koní. Poznal jsem, že znají divoké rostliny, ty, které jsou dobré k jídlu a které se hodí do „zumin“, velké rodinné polévky, a ty, které jsou léčivé. Večer jsem viděl děti, tlačící se u ohně, který se rozdělal venku pod hvězdami, jak poslouchají s vytřeštěnými očima „paramisa“, ty pradávne magické pohádky, ve kterých se „Étchapoutchela“

2 Nebo *mangav* – *mangova* – když mluví romsky.

(Popelka) provdává za ježka.³ Viděl jsem také nenávistné pohledy venkovanů, když jsme přijeli do vesnice. Slyšel jsem je, jak nám vyhrožují, že nám zapálí vozy, jestli rychle neodjedeme. Někdy přišli dokonce s puškami v rukou. Na jeden z jejich karavanů jeden gádžo nedávno vystřelil, i když přitom riskoval, že zabije některé z dětí. A oni si nešli stěžovat, protože věděli, že policie jim nikdy nedá za pravdu. Strážníci je vyhánějí odevšad, i z obecních pozemků, které patří všem. Obce nechávají hloubit příkopy u příjezdových cest nebo je dávají zasypat balvany, aby vozy a karavany na kraji cesty nemohly zastavit. Před deseti lety jsem se ptal mladých Manušů, co budou dělat za pár let. Říkali mi, že by chtěli zůstat s koňmi a pokračovat ve výrobě košíků, opravovat židle a další věci, ale hlavně že by chtěli odjet někam daleko, někam, kde je „*kliste*“ (četníci) nechají na pokoji. Dnes žijí ve městě, oženili se s Neromkami a vědí, že jejich děti už nebudou mluvit jazykem jejich předků.

Některým lidem bude moje nostalgie po době minulé – a přesto tak blízké – připadat úplně směšná. Copak není třeba žít v přítomnosti, přijmout pokrok a mizení takových archaismů jako je vůz tažený koněm a večerní oheň, u kterého se poslouchají příběhy v jazyce Manušů? Ti, co si to myslí, si neuvědomují, že to je celá jedna kultura, která zanikne. Nejenom bohatý indický jazyk s devíti pády, ale také bohatství legend a prožitých příběhů, vědění předků, umění žít v přírodě. Nevědí, že se zánikem takovéto kultury se ochudí celé lidstvo. Svět bez Romů je jako venkov bez ptáků; je smutný, na umření! Poslední nomádi vědí, že ti, co se zastavili, aby se usadili, ztratili svou duši. Nazývají je „*thodé Manus*“ (rozředění, smytí, Manušové). Říkají: „*Manuš, který nekočuje, to už není opravdový Manus*.“ Mají bohužel pravdu a vláda, která bojuje proti jejich způsobu života, ví, co dělá. Usazení, konec cesty, to je také konec jedné kultury. Manušové, kteří byli takto „vyčištění, vylouhováni (*lessivé*)“, si sice zachovají hrdost na svůj původ, ale budou se cítit frustrovaní, zbavení toho, co utvářelo jejich identitu. Dobře to ukazuje příklad Gitanů z jižní Francie. I když byli ve Španělsku usazováni od 17. století, zůstali „Cikány“. Plán, který pokládal sedentarizaci za první krok k jejich integraci (nebo spíše desintegraci), kompletně selhal. Ztratili ale schopnost užívat svůj jazyk a trpí tím, že byli takto „přizpůsobeni“. Co by dali za to, kdyby uměli komunikovat v tomto vyvražděném jazyce, kdyby ještě uměli rozeznat léčivé rostliny a zpěv ptáků. Neudělali jsme z nich občany jako jsou ostatní, ale pouze vyvrhele, lidi vyřazené, vyloučené. Je jen otázkou času, kdy alkoholismus, drogy a AIDS postihne i zbylé příslušníky tohoto posledního svobodného lidu. Jednou mi jeden venkovan z Auvergne řekl: „*Když jsem byl mladý, chodil jsem chytat pstruhy s mladými Manuši. Ted' už pstruzi nejsou, všechno je znečištěné. Drobní farmáři, kteří ubytovali Romy na*

3 Ěšapúčela nebo Ěšaputela – pochází z „ěša“ (popel) – slova alsaského původu.

svých pozemcích, zmizeli. Pro Romy už není místo a děláme s nimi úplně to samé, co dělali Američané, aby se zbavili Indiánů.“

Obávám se, že vymizení posledních kočovníků z našeho venkova, je pouze výstražný signál: jakmile se naše společnost zbaví svých Romů, bude ohrožena ona sama, bude řada na ní, protože odmítání všeho odlišného nemůže mít než sebevražednou tendenci.

Manušové se vždy věnovali hudbě. Dříve hrávali v malých vesnických hospůdkách k tanci nebo chodili večer hrát do bister, aby si vydělali nějaké drobné. A potom přišel Django, velký Django Reinhardt, kytarový génius, který se rozplakal, když poprvé uslyšel jazz. Druhý den si vzal kytaru a vymyslel nový styl, který od té doby nazýváme „jazz manouché“. Dnes, kromě jeho syna Babika, hraje tuto hudbu mnoho dalších jeho „bratranců“. Je jich tolik, že je nemožné je vyjmenovat. Někteří se přizpůsobili novým rytmům tradičních písní, které si ještě brouká mnoho lidí, jako „*Blumeli, blumela*“ (Malá kytička) nebo jako „*Tut hi či*“ (Nic nemáš):

*Tut hi či, man hi či, i lači čaj,
keras ho kamas un hi men či.
An i tsukro, lon un sonakaj.
Hi men i tikno vago i puro graj,
i lači čaj.*

Ty nemáš nic, já nemám nic, má milá.
Děláme, co chceme, a nemáme nic.
Přines cukr, sůl a zlato.
Máme malý vůz a starého koně,
má milá.

Jiní členové Reinhardtovy rodiny se nechali ovlivnit rumbou, kterou hrají Gitani, během květnových setkání v Saïtes-Marïes-de-la-Mer. Výsledkem je trochu hybridní muzika – původně kubánský rytmus, přejatý katalánskými Gitany, ale s manušskými slovy, jako v případě písně „*Me ham manush*“ (My jsme Manušové) od Printso Zieglera-Reinharta.

Druhá světová válka byla pro Romy velmi tragickou událostí. Muži, internovaní v táboře Rivesaltes poblíž Perpignanu, byli vysláni do Camargues, aby tam budovali tábor v Saliers (poblíž Saïtes-Marïes-de-la-Mer), než tam za nimi přijedou jejich rodiny. Byl to tábor postavený „na oko“, aby členové Mezinárodního červeného kříže uvěřili, že se s Romy v okupované

Francii zachází dobře. Měl budit zdání prázdninového tábora na břehu moře, ale byl obehnán ostnatým drátem a uvnitř se po dvanácti nebo patnácti mačkali lidé v boudě pro jednoho koně a jeho pána, a umírali tam hladu. Bilou Reinhardtové, sestře Manuše, kterého jsem poznal náhodou v Auvergne, bylo tehdy pouze 4 nebo 5 let, ale vzpomíná si:

„His men či te xas, kek xáben. O morš naš džan le vri divesé te róden xáben. Majstens le či. Anens le matréli, i tin kótar máro, káke tíkno. Xas láutre mit kukova. Kána nasti leyam ménge níkli – džjám mánge fort. Trin berš an i lada ...“

„Neměli jsme nic k jídlu. Muži mohli během dne venku shánět potravu, ale většinou nesehnali nic. Občas přinesli pár brambor a malý kousek chleba, ne větší než tohle. O to jsme se všichni dělili. Když jsme mohli, utekli jsme. Tři roky [jsme] v tom táboře [zůstali]“.

Po odchodu Němců se o Romy nikdo nezajímal. Museli si pomoci sami a vrátit se pěšky do Auvergne, žebrajíce cestou na farmách o trochu jídla. Potom si postupně koupili starého koně, malý vůz a vydali se znovu na cestu. Během skoro půl století našli znovu svobodu, začali znova vyrábět košíky, hrát hudbu a vyprávět si večer příběhy okolo ohně. Ale teď jsou polapeni časem, svět se vyvíjí bez slitování, dveře se zavírají, srdce také ... V době míru jsou vytažovány zbraně a míří se na děti. Ne, to, co cítím, není nostalgie po minulosti, jejíž krutosti si uvědomuji, ale spíš obava z budoucnosti, kdy zánik Romů předznamenává bezpochyby zánik zbytku lidství.

Summary

The Manoush of Auvergne, the last nomades of France

Bernard Leblon (b. 1934) is a leading French specialist on flamenco. In the 1980s he founded the Multi-disciplinary Center of Minority Studies at the University of Perpignan where he taught until 1994. He is a member of several organizations involved with Romani history, music and language. This article is an essay into which he brings his personal reflections.

There are three main Romani groups in France: Manush (Sinti) from Germany and Italy, Gitanos (Calé) from Spain and, since the beginning of the 20th century, Vlax Roma from Romania. Prof. Leblon does not like to make generalizations about Roma because, despite many common characteristics, there are great differences between the individual groups and sub-groups, nor does he like to speak of one group or sub-group separately. He limits himself to describing people or families he knows, but, even here, he does not like to reveal to people he does not know the lives of people with whom he has a close connection because he feels he is betraying them. This is a problem for Prof. Leblon when he wants to help improve understanding and relations between Roma and Gadje (non-Roma). Most Roma, he feels, do not want to be discussed. They prefer feeling invisible. He speaks about Romani acquaintances, for example, a French Sinto who sings songs like the one quoted in the article in which he reminds his listeners that Gypsies have the same blood, the same hearts, the same tears as Gadje and he begs that Gypsies not be judged from Gadje's legends.

Prof. Leblon feels that suspicion and hatred toward Roma are still present, e.g., in French laws that forbid the way of life of the last travelers. Ten years ago, in the mountains of Auvergne, Prof. Leblon met a traveler in a wooden wagon pulled by two horses. Behind it ran a colt. The driver, a ragged, very black man, became his friend and Prof. Leblon traveled with the man and his extended family through Auvergne. They camped on the banks of rivers, cut twigs there from which the men made great multicolored baskets that the women went to sell from house to house. They looked for a good place to pasture the horses. He saw that the Roma knew wild herbs, the ones that are good to eat and those that are curative. In the evening he saw the children sitting around a campfire and listening with wide eyes to paramisa, those ancient magic tales in which Cinderella marries a hedgehog. He also saw the hateful looks of the peasants when they went to the village. He heard peasants threatening to burn their wagons if they didn't leave quickly. Some even came with rifles in their hand. Guards chased them from everywhere, even from public lands that belonged to everyone. Today those young Roma live in a town; they married non-Romani women and know that their children will not speak the language of their ancestors.

Prof. Leblon is afraid that an entire culture is dying out, not only the rich Indian language with nine cases, but also the wealth of legends and experiences, the guiding ways of their fathers, the art of living in nature. Gadje don't realize that the disappearance of such a culture impoverishes all of humanity. A Manush saying is "A Manush who doesn't travel is no longer a real Manush." The government knows what it is doing by forcing the nomads to settle. The end of traveling is also the end of a culture. The gadje, however, do not make citizens of them like others, but only reject and exclude them. He feels the gadje just need to wait for alcoholism, drugs and AIDS to strike the remaining members of the last free people.

The Manush have always been involved in music. First they played for dancing in small village taverns or they went to play in bars to earn some small change. And then came the great Django Reinhardt, the guitar genius who

burst out in tears the first time he heard jazz. The next day he took his guitar and invented a new style that has been called “Manush jazz” since that time. Today, many of Django’s “cousins” play this music.

Other members of the family have been influenced by the rumba that Gypsies play during May meetings in Saintes-Maries-de-la-Mer. As a result it is a somewhat hybrid music – originally a Cuban rhythm taken over by Catalan Gitanos, but with Manush words.

The Second World War was a very tragic event for the Roma. The men, interned in the “Rivesaltes” camp near Perpignan, were sent to the Camargues to build a camp in Saliers (near Saintes-Maries-de-la-Mer) before their families came there to join them. The camp was a “showcase” for members of the International Red Cross to ascertain that the Roma in occupied France were all right. Yet 12 to 15 people were crushed into a hut meant for one horse and one man and many died of hunger there.

After the Germans left, nobody was interested in the Roma. They had to help themselves and return to Auvergne on foot, begging at farms on the way for a bit of food. Later they slowly bought an old horse, a small wagon and started to travel again. For nearly a half century they found freedom again. Prof. Leblon looks at the situation today and fears the future when the destruction of the Roma will undoubtedly usher in the demise of humankind.

Valerie Levy

řejší než ostatní. Koupil obytný přívěs, který na nějakém dvoře zanechali Manušové. Koupil ho za rozumnou cenu. Ze železné tyče vyrobil háky, za které přívěs zavěsil. Naštěstí jsem mu řekl:

„Poslyš, Koljo, měl bys přece jenom vyzkoušet auto, předtím než odjedeme, abys věděl, jak ti půjde řízení.“

A opravdu, když chtěl napoprvé zastavit, karavan narazil do zadku auta. Škoda byla malá, ale Kolja konečně pochopil, že je marné táhnout karavan za autem.

Skoro všude byli lidé vystrašení. Všichni Romové a Romky (Romňa) se pokoušeli dostat pryč. Šťastní byli ti, kteří měli v rodině někoho, kdo by je odvezl. Celá moje rodina, včetně Kolji, měla ze mě trochu strach. Nevěřili, že bych mohl řídit; řídit chtěl Kolja. Řekl jsem jim:

„Poslouchejte! Koupím auto, ve kterém povezu jen svého bratra a sestru, protože je nechci opustit, alespoň ne teď ve válce.“

Vydali jsme se do Porte d'Ivry, jak se dalo, autem nebo metrem. Bylo tam mnoho příbuzných z našeho kmene, Belkeštiové i Zingereštiové. Zkusili jsme koupit další auto za jednu velkou školou, která existuje ještě doteď. Podařilo se nám sehnat dodávku, do které jsme mohli dát řekněme tunu věcí. Naložili jsme do ní všechny naše věci i celou rodinu. Následující den jsme odjeli.

[...]

Dodávku řídil Kolja. Jel jsem za ním ve svém autě. Samozřejmě jsme do auta namačkali všechno, co se dalo.

A tak jsme vyrazili směrem na jih. Naším cílem bylo Bordeaux.

Sotva jsme ujeli dvacet kilometrů, byli jsme u Arpajonu, karosérie dodávky byla tak těžká, že kola o ni drhla. Stalo se to, co se muselo stát: píchli jsme pravé kolo. Nedalo se jet dál!

Bylo už pozdě, ale dělal jsem, co jsem mohl, abych situaci zvládl.

Nejdříve jsem odvezl nejstarší členy rodiny z Arpajonu do Orléansu, potom jsem se vrátil zpět pro zbytek rodiny. Nakonec se celá rodina usídlila v okolí Orléansu. Postavili jsme si stan, abychom si mohli přece jenom trochu odpočinout.

Noc byla klidná. Hodně jsme bděli, protože jsme měli stále strach z možného bombardování. Jednou za čas jsme v davu lidí, který utíkal na jih, potkali někoho známého. Nic pro nás bohužel nemohli udělat, a ani my pro ně. Nikdy nám, rodině Maximoffových, nebo jak my si říkáme po babičce – děti Lutky – nechyběly peníze. Nebyli jsme z nejbohatších, ale z těch zámožnějších ano. Byli jsme Romové z Paříže. Lutka, moje babička, byla známá tím, že měla doopravdy malé jmění. Věděl jsem to, protože jsem jí hlídal zlato a stříbro.

Bylo září, zima ještě nebyla, ale počasí nebylo nic moc. Pršelo.